

UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI"
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE

FILOSOFIA KANTIANĂ A RELIGIEI
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. Univ. Dr. Muscă Vasile

Student-doctorand:

Diaconu Mircea

2017

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I. Considerații generale - spiritul epocii și biografia lui Kant	18
1. Religia în iluminism	18
2. Influența biografiei lui Kant asupra perspectivei critice asupra religiei	36
3. Influența iluminismului și relația gândirii kantiene cu spiritul epocii	41
4. Conflictul cu autoritatea politică și cenzura	47
5. Concluzie	48
Capitolul II. Ideea de Dumnezeu și Idealul rațiunii pure	50
1. Determinări generale la Dialectica transcendențială	50
1.1. Tipuri de aparență	51
1.2. Facultatea rațiunii pure teoretice	53
1.3. Deducția Ideilor	55
1.4. Ideile, principiile, schemele și maximele rațiunii pure	58
1.5. Mișcarea dialectică a rațiunii și obiectul transcendențial	61
1.6. Totalitatea sintetică și totalitatea analitică a naturii	64
2. Ideile cosmologice dinamice și antinomiile lor	67
2.1. Categoriile ca Idei cosmologice	68
2.2. Prima Idee dinamică	70
2.3. A doua Idee dinamică	71
2.4. Antinomiile dinamice	73
2.5. Eroarea dialectică	76
2.6. Anatomia erorii	79
2.7. Principiul fundamental al rațiunii practice	80
2.8. Concluzie	81
3. Idealul transcendențial al rațiunii pure	83
3.1. Idee și Ideal	83
3.2. Fundamentul logic al Idealului rațiunii pure	84
3.3. Ideea ființei supreme	90
3.4. Dovada ontologică	93

3.5. Dovada cosmologică	102
3.6. Dovada fizico-teologică	104
3.7. Tipuri de teologie în raport cu dovezile teologice	106
3.8. Ființa supremă și filosofia practică	109
3.9 Interpretări forțate	115
4. Concluzie	118
Capitolul III. Sublimul și sacrul	122
1. Sublimul	123
1.1. Principiile facultății de judecare	124
1.2. Perspectivă de ansamblu asupra sublimului	128
1.3. Sinteza aprehensiunii și comprehensiunii simțului extern	132
1.4. Sublimul matematic	134
1.5. Sublimul dinamic	138
1.6. Concluzie	140
2. Sacrul	142
2.1. Numinosul la Rudolf Otto	143
3. Raportul dintre sublim și sacru	149
3.1. Diferența de consistență și sens	149
3.2. Sublimul și imaginarul fantastic	150
3.3. Raportul topic între sublim și sacru	152
4. Concluzie	153
Capitolul IV. Religia morală, religia cultică, limbajul simbolic și istoria	156
1. Religia morală	161
1.1. Ideea Binelui și legea morală	163
1.2. Postulatele rațiunii practice	165
1.3. Religia provenită din morală	168
1.4. Sensul istoriei	171
1.5. Religia morală în istorie	177
2. Religia cultică și istoria	178
2.1. Religia cultică în istorie	181
2.2. Elementele religiei cultice	185

2.3. Creștinismul ca religie morală	191
2.4. Interpretări forțate	198
3. Limbajul simbolic al religiei cultice	199
3.1. Analogia și simbolul	199
3.2. Facultatea de desemnare	200
3.3. Hierofanie și simbol la Mircea Eliade	202
3.4. Ideile estetice și rolul lor în religie	206
3.5. Misterul și mirajul	208
3.6. Hierofania, simbolul și Ideile estetice - încercare de integrare sistematică	211
4. Concluzie	215
Concluzie generală	217
Bibliografie	224

Cuvinte-cheie

Filozofie kantiană, iluminism, criticism, ideea de Dumnezeu, rațiune pură, rațiune practică, dialectică transcendențială, teologie morală, idei cosmologice, idee teologică, idei dinamice, ideal al rațiunii pure, dovadă ontologică, dovadă cosmologică, dovadă fizico-teologică, sublim matematic, sublim dinamic, sacru, numinos, mister, imaginar fantastic, facultate de judecare, judecată analogică, religie morală, religie cultică, limbaj simbolic, miraj, istorie, creștinism, facultate de desemnare, hierofanie, idee estetică.

Sinteza ideilor principale

Cercetarea mea se mișcă pe tărâmul interpretării clasice, dezvoltată de autorii neokantieni germani, a unei teologii doar practice care consideră că fenomenul religios a fost înțeles de Kant doar ca un mijloc pentru elevația morală a spiritului uman și niciodată ca un domeniu care-și are scopul în el însuși, iar teologia morală nu este o teologie în adevărul sens al cuvântului, ci doar o structură practică a priori construită deductiv pentru a susține coerența vieții practice a omului.

Demersul meu își propune circumscrierea tuturor temelor legate de domeniul religiei, dar și a celor care se află în legătură cu fenomenul religios, chiar dacă se află în exteriorul domeniului său, cum este cazul sublimului, dar și a conexiunilor care există între aceste teme. Pe de altă parte, încerc o critică a reduționismului moralocentric a filozofiei kantiene de pe pozițiile demersului antireduționist elaborat de Rudolf Otto și Mircea Eliade. Teza cercetării mele se desfășoară pe patru nivele tematice, cel principal presupune circumscrierea generală și explicitarea temelor și ideilor din filozofia kantiană care fac parte din domeniul religiei sau care pot fi legate de problemele ei. Al doilea nivel este analiza evoluției gândirii kantiene în direcția tematizării unei religii doar în limitele rațiunii practice, care pleacă de la analiza teoretică și logică a principiilor și argumentelor teologiei speculative și duc la o concluzie negativă pe tărâm teoretic, însă salvând credința pe tărâm practic. În paralel, este analizat spiritul și gândirea epocii și sistemele și orientările ideatice care au influențat dezvoltarea abordării criticiste asupra religiei și moralei. Al treilea nivel tematic analizează experiența sublimului și relația ei cu experiența sacră a numinosului. Al patrulea nivel tematic al cercetării se referă la polemica cu gândirea criticistă în

ce privește funcția și logica simbolului ca structură fundamentală și autonomă a spiritului uman, independentă de planul activității practice.

Lucrarea mea se așază pe o direcție interdisciplinară de studiu, circumscriind teme care ating mai multe domenii ale culturii: filozofia, teologia, logica, estetica, istoria și istoria religiilor. Analiza criticii pe care Kant o face teologiei, metafizicii și în special Ideii de Dumnezeu care stă la baza speculațiilor teologiei și a metafizicilor dogmatice, implică cercetarea logică a raționamentelor rațiunii pure și a silogismelor care duc la sofismele transcendente. Analizarea temei sublimului, a facultăților implicate în experiența lui și a raportului cu experiența sacrului implică intrarea pe tărâmul esteticii și realizarea de conexiuni ale acestuia cu tărâmul istoriei religiilor și a misticii. Înțelegerea implicațiilor temei sublimului în ansamblul operei criticiste relevă și raportul nonreligios pe care Kant îl avea cu absolutul, asumat de pe teren laic și cultural. Problema filozofiei istoriei a fost atinsă pentru o înțelegere riguroasă a ceea ce înseamnă religia cultică sau morală în gândirea kantiană, iar circumscrierea generală a fenomenului istoric și sensul istoriei dă seama de faptul religios cultic în istorie. Sensul istoriei și semnificația pe care Kant o dă evenimentelor istorice afectează și perspectiva sa asupra religiilor cultice care se manifestă în istorie și sunt influențate de orizontul ei de desfășurare evenimentială.

Abordarea demersului meu presupune asumarea atât a unei cercetări diacronice cât și a uneia sincronice. În primul capitol, maniera de examinare este diacronică datorită analizei istorice a gândirii epocii iluministe și a biografiei filozofului german. Factorul istoric și cel biografic au fost luați în considerare în desfășurarea lor diacronică și procesuală. În al doilea capitol, cel despre Ideea de Dumnezeu și analiza principiilor speculative care stau la baza metafizicii și teologiei, am abordat metoda sincronică, neluând în considerare factorul istoric, ci doar analiza logică și conceptuală a principiilor în sine. Capitolul al treilea a presupus și el o manieră sincronică de studiu, analizându-se anumite facultăți și experiențe ale spiritului uman, independent de procesul istoriei. Capitolul al patrulea a folosit amândouă maniere de cercetare, însă cea sincronică domină și aici abordarea generală. Există o aparență de eterogenitate a temelor tratate în lucrarea mea, însă în adâncime, acestea comunică între ele și formează un sistem coerent al unui ansamblu de structuri ideatice complementare bine încheiate. Ordinea capitolelor indică parțial modul evoluției gândirii kantiene asupra religiei.

Primul capitol al lucrării analizează situarea în epocă a perspectivei kantiene și determină orientările principale în gândirea iluministă și raportul lor cu religia și posibilele influențe ale

spiritului secolului al XVIII-lea asupra filozofiei kantiene a religiei. Am cercetat la modul general și biografia filozofului și anumite detalii relevante care dau seama de atitudinea pe care o avea față de religie. Aceste detalii pot fi un factor existențial important în configurarea și dezvoltarea ideilor principale ale gânditorului de la Königsberg. Un al treilea plan al cercetării din primul capitol este și raportul culturii epocii luminilor cu gândirea criticistă. Abordarea kantiană asupra filozofiei religiei este tributară iluminismului secolului în care filozoful german a trăit, însă nu în totalitate. Gândirea lui Kant se păstrează între anumite coordonate iluministe foarte generale, pe de o parte, aducând direcția de gândire iluministă la o culminație de cugetare, nemaiîntâlnită înaintea sa, pe de altă parte, a forțat limitele perspectivei iluministe, impunând o viziune proprie asupra faptului religios și moral. Cu toate acestea, filozofia religiei este domeniul în care Kant a fost cel mai puțin original. Acesta a fost influențat de spiritul iluminist al epocii care ignora dimensiunea arhetipală a gândirii umane și a fenomenelor culturale și religioase. Singura dimensiune a religiei care îi este familiară iluminismului și cu care se află într-un raport pozitiv este cea morală. Fenomenul sacrului este văzut ca o exacerbare a facultăților sentimentului și a imaginației, experiență inutilă pentru un raționalist iluminist care are nevoie de principii clare și riguroase pentru a-și fundamenta orice discurs intelectual sau cultural. Viziunea raționalistă asupra vieții și culturii a făcut aproape imposibilă analiza arhetipurilor¹ și a fenomenului religios reprezentat de sacru, ca fapt autonom în raport cu moralitatea.

Capitolul al II-lea se ocupă cu analiza Ideii de Dumnezeu, a Ideilor cosmologice dinamice, dar și a antinomiilor lor, care însoțesc această Idee în pretențiile rațiunii de a cunoaște ființa supremă în mod pur și fără experiență. Această analiză ne duce la concluzia kantiană negativă care arată că facultatea de cunoaștere nu are acces pe tărâmul transcendentului, iar orice cunoaștere teoretică și științifică este dependentă de tărâmul experienței imanente. Primul subcapitol reprezintă o introducere în temele dialecticii transcendente, în care analizez și prezint structurile conceptuale de bază pe care aceasta le implică, modul cum rațiunea se lasă prinsă, prin sofismul subreptiunii transcendente, în iluzia transcendentă și se pierde în speculații dialectice rupte de experiență. Sunt cercetate Ideile rațiunii teoretice și modul cum acestea sunt deduse din funcția de unitate totalizatoare a raționamentelor mijlocite. Al doilea subcapitol explicitează Ideile cosmologice dinamice și antinomiile lor. Prima antinomie dinamică este baza de la care Kant

¹ Înțelesă în sensul gânditorilor imaginarului care vor apărea în secolul al XX-lea: Mircea Eliade, Carl Gustav Jung, Gilbert Durand și alții.

pleacă în elaborarea argumentației dezvoltate în domeniul filozofiei practice, dând rațiunii practice fundamentul inteligibil care oferă sens legității morale în orizontul activității practice. Rațiunea teoretică transformă în Idee categoria cauzalității. Din aceasta rațiunea derivă Ideea de spontaneitate, care este legată de teza celei de-a treia antinomii, ce postulează principiul inteligibil al cauzalității prin libertate. Spontaneitatea este tot o Idee a rațiunii teoretice. Din ea rațiunea practică derivă Ideea de libertate, care este Ideea ei fundamentală, din care este determinată pozitiv Legea morală, din care sunt extrase principiile acțiunilor morale. A doua Idee dinamică duce la combaterea dovezii cosmologice. Ideea existenței absolut necesare era un concept fundamental în construcțiile metafizicilor dogmatice. Din ea derivau conceptele folosite pentru a gândi obiectele inteligibile. Pentru Kant, acest concept rămâne important pentru determinarea ipostatică a conceptului Ființei supreme, necesar ca postulat inteligibil pentru activitatea rațiunii practice.

Al treilea subcapitol al celui de-al doilea capitol al lucrării mele dezvoltă problema Ideii de Dumnezeu care stă la baza oricărei teologii sau metafizici. Această Idee se folosește de instrumentarul Ideilor dinamice pentru a-și construi edificiul dialectic, dar și de categoriile intelectului, folosite în afara experienței. Analizez geneza Ideii de Dumnezeu, care începe cu Ideea totalității oricărei posibilități predicative, care devine Ideea totalității actuale a realității, din care rațiunea extrage Ideea ființei supreme și perfecte. Subreptiunea transcendențială presupune saltul sofistic de la Ideea totalității potențiale a întregii realități la totalitatea actuală a realității, gândită ca obiect determinat și cognoscibil. Ființa supremă este un concept mai integrator decât cel al ființei absolut necesare, prin urmare, acesta din urmă este supradeterminat prin integrare în sfera primului concept. Cauzalitatea prin libertate este supradeterminată și ea prin integrarea în conceptul mai integrator al ființei supreme. Analizez, cu această ocazie, cele trei argumente ale existenței lui Dumnezeu, ontologic, cosmologic și fizico-teologic și critica kantiană împotriva lor. Am explicat pe scurt și parcursul kantian precritic care a dus la critica și anularea acestor argumente. Reducerea omonimiei conceptului de ființă la două semnificații, de raport al obiectului cu facultatea de cunoaștere în logica transcendențială și de copulă în judecată în cea elementară, a dus la anularea sensului speculativ folosit în argumentarea ontologică. În dovezile cosmologică și ontologică, originea erorii transcendentale se află în postularea congruenței dintre structurile formale ale logicii și conținutul real al cunoașterii. Dovada fizico-teologică se raportează la obiecte empirice particulare ca dovezi ale existenței unei organizări a materiei empirice după scopuri

determinate. Scopul este gândit sofisticat ca fiind constitutiv și interior realității. Avem un Dumnezeu demiurgic gândit prin analogii antropomorfe.

Al doilea nivel tematic al lucrării mele a cercetat dezvoltarea gândirii kantiene în direcția tematizării unei religii doar în limitele rațiunii pure practice, care a plecat de la analiza teoretică și logică a principiilor și argumentelor teologiei speculative și a dus la o concluzie negativă pe tărâmul teoretic, salvând însă credința pe tărâmul practic al moralității. Teologia rațională nu este dizolvată, fundamentul său teoretic este înlocuit cu unul practic. Astfel, teologia teoretică este înlocuită cu o teologie morală, care în locul principiilor teoretice are postulate practice.

În **capitolul al III-lea** demersul meu analizează problema sublimului, care arată cum un spirit influențat de iluminism se raportează la infinit și totalitate, nu printr-un raport religios care să asume un mister care se află dincolo de rațiune și care nu poate fi determinat prin concepte. Experiența estetică nu trece "dincolo", fiind o contemplare a Ideilor rațiunii, astfel ea este compatibilă cu viziunea gândirii iluministe care dă seama de tot ce poate fi determinat conceptual și consideră că totul este inteligibil. Raportul cu infinitul a fost integrat de conștiința critică pe tărâmul estetic, iar experiența sublimului a înlocuit pe cea a sacralului în raportul pe care conștiința îl are cu infinitul și totalitatea, la nivelul sentimentului. Demersul meu vrea să arate că în lipsa unei orientări contemplative mistico-religioase sau a unei speculații inteligibile care să se piardă în transcendent, Kant rămâne doar cu contemplația estetică asupra absolutului. Raportul conștiinței cu absolutul a trecut de pe tărâmul culticului pe cel al culturii. Arătăm că raportul sublim cu absolutul nu presupune o abordare reducționistă care estetizează religia, ci presupune o experiență autonomă și specifică a spiritului uman.

Sublimul poate fi înțeles și ca o poartă de intrare pe tărâmul experienței religioase datorită vecinătății dintre acesta și sacru. Arătăm și diferențele și asemănările care există între sublim și sacru, pentru a înțelege mai bine frontiera și semnificația specifică a fiecăreia dintre cele două experiențe.

În **capitolul al IV-lea** analizez fenomenul religios în dimensiunea sa morală și în cea cultică. Un element important este analiza relației religiilor cultice cu istoria unde fac o prezentare generală și sumară a filozofiei kantiene a istoriei. Viziunea kantiană asupra religiilor cultice este condiționată de lipsa unui principiu transcendent constitutiv care să determine sensul și semnificația istoriei. Istoria rămâne un complex de fenomene doar contingent și particular, fără nici un principiu care să îi ridice evenimentele la demnitatea necesității și a universalității. Criteriul

după care Kant apreciază progresul istoriei este dezvoltarea capacităților rațiunii și creșterea autonomiei acesteia în raport cu natura și istoria trecută. În paralel și în analogie cu dezvoltarea rațiunii și creșterea autonomiei ei față de natură și istorie, există un alt proces, al dezvoltării conștiinței autonomiei legii morale în raport cu religia, istoria și natura. Filozoful prusac este tributar unei viziuni evoluționiste asupra istoriei. Creștinismul este înțeles ca religia superioară, culminația unui progres istoric din vechimea cea mai îndepărtată a barbariei umane.

Kant nu recunoaște nici o dimensiune autonomă religiei sau o interpretare și analiză specifică bazată pe premise independente de alte planuri ale activității spiritului. Singurul conținut fundamental al religiei este morala pură, prezentată diferit și într-o îmbrăcăminte simbolică schematică. Arhetipurile și structurile simbolice ale religiei sunt interpretate ca scheme ale principiilor și procesului de dezvoltare morală ale omului, iar istoria religiilor este tărâmul de manifestare al procesului de iluminare morală al umanității.

La Kant, religia este înțeleasă ca un servitor al moralității, datorită incapacității rațiunii de a dovedi existența lui Dumnezeu, dar și datorită lipsei unor principii ale rațiunii pure care să fundamenteze o religie autonomă de morală, de istorie și de natură. Moralitatea se bazează pe legea morală care este o idee a rațiunii pure, în funcționarea sa practică, fundamentele ei sunt autonome în raport cu natura și istoria omenirii. Religia, în schimb, se bazează pe Revelație și pe instituția Bisericii, care este moștenită istoric de umanitate de la generațiile trecute. Kant se referă la Revelație, Biserică și toate elementele care țin de structurile lor în plan istoric, cu termenul *religie ecleziastică*, ca fiind diferită de religia rațiunii pure, fundamentată prin principiile morale ale rațiunii practice. Revelația ca fundament al religiei vine din exterior, se află într-un raport heteronom cu natura și istoria. Vehiculul empiric al istoriei, nu poate transmite nimic universal și necesar, de unde și contestarea de către Kant a adevărilor absolute și imuabile ale Revelației creștine. Autonomia transcendentală a principiilor este criteriul calitativ absolut după care Kant își alcătuiește gândirea în domeniul filozofiei practice. Principiile moralității sunt nemijlocite și evidente în mod absolut. Odată cu creștinismul, care este pentru Kant singura religie sublimă, legea morală ajunge la conștiința propriei autonomii. În cazul religiilor unde credincioșii se comportă moral nu din necesitatea legii morale impuse de rațiunea pură, ci datorită fricii de mânia zeilor, nu putem vorbi de sublim, dar nici de morală autonomă. Morala precreștină este heteronomă în raport cu natura și cu construcțiile mitico-simbolice antropomorfe ale religiilor vechi.

Al treilea subcapitol al capitolului final dezvoltă o paralelă polemică dintre gândirea criticistă și cea antireducționistă a lui Mircea Eliade, această paralelă reprezentând și partea cea mai originală a lucrării mele. O paralelă între viziunea kantiană asupra religiei și opera lui Eliade de istorie a religiilor nu a mai fost realizată până acum. Voi încerca integrarea facultăților kantiene care pot da seama de gândirea simbolică (rațiunea practică cu Ideile estetice, facultatea de desemnare simbolică și facultatea de judecare reflexivă analogică) într-un tot unitar care să circumscrie și abordarea eliadiană asupra hierofaniei și simbolului.

Kant, la fel ca toți autorii epocii care s-au aplecat asupra fenomenului religios, ignoră specificitatea ontologică și fenomenologică a spiritului liturgic al religiei, și implicit al sacrului. Dimensiunea cultică a religiei, prin sistemul mitico-simbolic, realizează un raport direct și ontologic cu realitatea ultimă. Culticul presupune o funcție ontologică a religiei, diferită de funcția morală, socială sau de alt fel, dar și de speculația teologică sau metafizică. Funcția ontologică dă sens și autonomie dimensiunii cultice a oricărei religii, cum reiese din opera lui Eliade.

Concluzie. Viziunea filozofului german asupra religiei este hotărâtă, în primul rând, de concluziile Dialecticii transcendente, și a *Criticii rațiunii pure* în ansamblu, care argumentează o poziție care dărâmă fundamentele oricărei metafizici sau teologii speculative. Facultatea cunoașterii nu are acces la transcendent, iar teologia și limbajul simbolic ce se asociază cu ea, având pretenția de a trimite indirect la inefabil, devin iluzorii. Teologia speculativă specifică tradiției creștinismului este înlocuită cu o teologie morală, a cărei fundament se află pe terenul moralității, de unde sunt deduse toate principiile ei. Anulând organul teoretic al religiei, Kant se orientează spre filozofia practică elaborând o teologie morală, în locul unei morale teologice, care s-ar fi fundamentat pe principii teoretice. În același timp, neagă orice valoare experienței religioase, mistice sau liturgice, religia cultică fiind doar un simplu mijloc mediator pentru viața morală a oamenilor.

Chiar dacă sensul ontologic este distinct de cel moral, ele intră într-un raport complementar. Toate dimensiunile principale ale religiei, teologic-teoretic, moral-existențial și cultic-simbolic se îmbină sintetic și complementar într-un tot unitar care presupune un raport complex și multifacetat cu absolutul.

Problema religiei este integrată procustian în sistemul criticist cu ajutorul metodei transcendente. Fenomenul religios este forțat să se potrivească principiilor criticismului, astfel se ajunge la o abordare reducționistă moralocentrică asupra religiei. Realitatea arhetipurilor și a

experienței sacralului este ignorată sau redusă la planul estetic al spiritului. Doctrina creștinismului este reinterpretată pentru a deveni congruentă cu sistemul criticismului transcendent: temele, simbolurile și cristologia religiei creștine devin simboluri schematice pentru a explicita viața morală a omului fundată cu ajutorul Ideilor rațiunii practice. Planul simbolic al religiei cultice este gândit de către filozofia critică din trei puncte de vedere. Primul înțelege cutumele, legile și simbolurile cultice doar ca reminiscențe superstițioase care nu au nici un sens spiritual. Al doilea punct de vedere, referitor doar la dimensiunea cultică a creștinismului, înțelege culticul doar ca un mijloc pentru evoluția morală a omului și niciodată ca scop. Al treilea punct de vedere, se referă la reducerea elementelor simbolice ale culticului la planul estetic, prin teoria Ideilor estetice. Acestea au valoare doar prin exprimarea Ideilor rațiunii practice în operele artistice, iar funcțiunea lor mitico-simbolică în ce privește constituirea formală a hierofaniilor și structurilor simbolice, exprimate prin reprezentări plastice, este considerată doar o construcție superstițioasă. Pentru Kant, aceste Idei estetice au o funcție doar culturală, nu și cultică, pentru că planul culticului și al simbolicului nu are sens și valoare în el însuși, independent de morală. Dispariția sau atrofierea experienței religioase, cultice și mistice, în modernitate, duce la ocuparea tărâmului lăsat liber, în sufletul omului, cu experiențe culturale laice și în special estetice.

Cei care au intrat în polemică cu gândirea kantiană despre fenomenul religios l-au acuzat de reducăționism și de ignorare a spiritului specific al religiei, însă ignorând problema principală care este cea a neputinței spiritului raționalist al luminilor de a înțelege funcția specifică a simbolului și a logicii simbolului. Originalitatea principală a demersului meu este abordarea acestui reducăționism kantian referitor la religie de pe pozițiile operei lui Mircea Eliade, care încearcă să restaureze funcția autonomă ontologică, existențială și de cunoaștere a gândirii simbolice.

Bibliografie selectivă

I. Bibliografie principală

1. *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc; studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii N. Bagdasar Ed. Științifică, București, 1969.
2. *Critica rațiunii practice; Întemeierea metafizicii moravurilor*, traducere, studiu introductiv, note și indice de nume proprii de Nicolae Bagdasar, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
3. *Critica facultății de judecare*, traducere, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte germano-român și index de concepte de Rodica Croitoru, ED. ALL, București, 2008.
4. *Religia în limitele rațiunii pure*, traducere și note de Radu Gabriel Pârnu, Ed. Humanitas, București, 2004.
5. *Scrieri moral-politice*, traducere, studii introductive, note și indicii de Rodica Croitoru, Ed. Științifică, București, 1991.
6. *Antropologia din perspectivă pragmatică*, traducere, studiu introductiv, note, bibliografie selectivă și indice de concepte, ediția a II-a, Ed. Antet, București, 2013.
7. *Ideea critică și perspectivele filosofiei moderne: Kant prin el însuși*, traducere și note de Alexandru Boboc și Liviu Stroia, Ed. Paideia, București, 2000.
8. *Ce este luminarea? și alte scrieri*, traducere, note, anexe și postfață de Alexandru Boboc, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2001.
9. *Visurile unui vizionar interpretate prin visurile metafizicii ; Lui Sommerring, despre organul sufletului ; Scrisoare profesorului Hufeland*, traducere, notă asupra ediției, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, , note, bibliografie selectivă și index de concepte, ediția a II-a revăzută, Ed. Antet, București, 2013.
10. *Începutul și sfârșitul*, traducere de Martin Zick, Ed. All, București, 2011.
11. *Logică generală*, traducere, studiu introductiv, note și index de Alexandru Surdu, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1985.
12. *Despre pedagogie*, traducere și note de Traian Brăileanu, prefață de Constantin Stroe, Ed. Paideia, București, 2002.
13. *Istoria generală a naturii și teoria cerului*, traducere, note și anexe de Alexandru Boboc, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2014.

II. Bibliografie secundară

1. Cărți

1. Boboc, Alexandru; Flonta, Mircea; Pantazi, Radu; Pârvu, Ilie (coord.): *Immanuel Kant. 200 de ani de la apariția Criticii rațiunii pure. Studii*, Ed. Academiei Republicii socialiste România, București, 1982.
2. Byrd, Graham (ed.): *A Companion to Kant*, Blackwell Publishing, Malden-Oxford, 2006.
3. Cassirer, Ernst: *Kant. Viața și opera*, traducere de Adriana Cînța, Ed. Paralela 45, Pitești, 2013.
4. Costescu, Pr. Dr. Dorin: *Teologia kantiană*, Ed. Emia, Deva, 2014.
5. *Filosofie neokantiană în texte*, traducere, selecția textelor, introducere și note de Octavian Nistor, Ed. Științifică, București, 1993.
6. Fischer, Kuno: *A Critique of Kant*, traducere din germană și prefață de W. S. Hough, Swan Sonnenschein, Lowrey & Co, Londra, 1888.
7. Flonta, Mircea: *20 de întrebări și răspunsuri despre Immanuel Kant*, Ed. Humanitas, București, 2012.
8. Flonta, Mircea: *Kant în lumea lui și în cea de azi. Zece studii kantiene*, Ed. Polirom, Iași-București, 2005.
9. Florian, Mircea: *Scrieri alese*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1968.
10. Heine, Heinrich: *Contribuții la istoria religiei și a filozofiei în Germania*, traducere și note de Janina Ianoși, prefață de Ion Ianoși, Ed. Humanitas, București, 1996.
11. *Istoria filosofiei moderne*, vol. II, *De la Kant până la evoluționismul englez*, Institutul de arte grafice "Tiparul universitar", București, 1938.
12. Kühn, Manfred: *Kant. O biografie*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșian, Ed. Polirom, Iași, 2009.
13. Mătășaru, Nicolae (ed.): *Actualitatea filosofiei lui Immanuel Kant*, Ed. Aius PrintEd, Craiova, 2007.
14. Moutsopoulos, Evanghélou: *Formă și subiectivitate în estetica lui Kant*, traducere și studiu introductiv de Rodica Croitoru, Ed. Antet XX Press, București, 2013.
15. Muscă, Vasile: *Permanența idealismului*, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2003.
16. Paulsen, Friedrich: *Immanuel Kant. His Life and Doctrine*, tradus din germană de J. E. Creighton și Albert Lefevre, Charles Scribner's Sons, New York, 1902.

17. Philonenko, Alexis: *Teoria kantiană a istoriei*, traducere de Ștefan Rusu, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005.
18. Scruton, Roger: *Kant*, ediția a II-a, traducere de Laurențiu Staicu, Ed. Humanitas, București, 2006.
19. Windelband, Wilhelm: *Filosofia kantiană*, traducere și prefață de Marius Mureșan, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2005.

2. Articole

1. Everitt, Nicholas: *Kant's Discussion of the Ontological Argument*, în *Kant-Studien*, vol. 86, nr. 4, 1995, pp. 385-405.
2. Gallois, Laurent : *L'esprit de la philosophie transcendantale chez Kant. Vers une philosophie de l'esprit?*, în *Archives de Philosophie* 2010/2 (Tome 73), pp. 229-248.
3. Hajós, Iosif: *Wolff și wolfienii*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series philosophia*, vol. 23, nr. 2, 1978.
4. Morais, Marceline : *L'importance de la typique pour le jugement pur pratique dans la morale kantienne*, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 2001/2 (Tome 85), p. 267-286.
5. Palmquist, Stephen: *Does Kant Reduce Religion to Morality?*, în *Kant-Studien*, vol. 83, nr. 2, 1992, p. 129-148.
6. Wilford, Paul: *A Look at Kantian Theodicy: Rational Faith and the Idea of History*, în *American Dialectic*, vol. 4, nr. 2, 2014, p. 172-203.

III. Bibliografie generală

1. Boboc, Alexandru: *Raționalismul modern. Stil de gândire și formă de viață*, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2010.
2. Cassirer, Ernst: *Filosofia luminilor*, traducere și tabel cronologic de Adriana Pop, postfață de Vasile Muscă, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003.
3. Chaunu, Pierre: *Civilizația Europei în secolul luminilor*, 2 vol., traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, Ed. Meridiane, București, 1986.
4. Hazard, Paul: *Criza conștiinței europene: 1680-1715*, traducere de Sanda Șora, prefață de Romul Munteanu, Ed. Univers, București, 1973.

5. Hazard, Paul: *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea: de la Montesquieu la Lessing*, traducere de Viorel Grecu, Ed. Univers, București, 1981.
6. Muscă, Vasile: *Iluminism și istorism*, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2008.
7. Windelband, Wilhelm: *Filosofia iluminismului german*, traducere și studiu introductiv de Vasile Muscă, Ed. Decalog, Satu Mare, 1997.

IV. Bibliografie polemică

1. Eliade, Mircea: *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, traducere de Alexandra Beldescu, prefață de Georges Dumézil, Ed. Humanitas, București, 1994.
2. Eliade, Mircea: *Tratat de istorie a religiilor*, traducere de Mariana Noica, prefață de Georges Dumézil, Ed. Humanitas, București, 1992.
3. Otto, Rudolf: *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, traducere de Ioan Milea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002.